

Izabella Bunijatova

ETHNOLOGIC AND CULTURAL ASPECT OF THE OLD GERMANIC LANGUAGE STRUCTURES

*This paper deals with the irrationality phenomenon reflected in the language of Old Germanic monuments. It is assumed that irrational and rational ways of world outlook interact in the course of language evolution, and in the crucial periods of ethnic communities' history one of them prevails. The analysis of facts representing various levels of language structure, with a special emphasis laid on the syntactical one, has revealed a correlation between cultural concepts and language phenomena. The author considers the reanalysis of impersonal sentences into constructions with dummy *it* as a drift to rational syntax.*

Keywords: Old Germanic monuments, language evolution, language structure, cultural concepts, impersonal sentences.

Матеріал надійшов 17.10.2012.

УДК 811.161.2'373.7

Вуймік Н. Ф.

МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ПОКАЗНИКИ СТІЙКОСТІ СТРУКТУРИ Й ВАРІАНТНОСТІ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ

У статті досліджено особливості форми вираження фразеологічних одиниць з погляду стійкості формальної будови й варіантності компонентного вираження. На матеріалі одиниць на позначення невербальних засобів спілкування подано основні моделі фразеологічної структури.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, стійкість, відтворюваність, варіантність, модель, компонент, структура.

Моделювання фразеологічних одиниць пов'язане із визначенням стійкості й відтворюваності їхньої форми вираження, а також варіантності компонентного складу. Дослідження форми вираження від початку й до сьогодні спирається на ототожнення їхньої граматичної структури зі словосполученням чи реченням. Не менш важливе місце посідає і визначення лексичного ядра звороту, класифікація відповідно до його частини-мовної належності [7, 58]. Для аналізу моделей обрано семантичну групу одиниць на позначення кінесичних і фізіогномічних невербальних засобів спілкування. Кінесичні засоби виявлені в особливостях постави та жестикуляції мовця. І. Горелов вказував на дві найважливіші переваги жестів: точність та економічність вираження, не завжди характерні для вербальних висловлювань [3, 69]. Міміку небезпідставно вважають найпоказовішим невербальним знаком, який, на відмі-

ну від жестів чи просторового розміщення, не вдається контролювати. Обидві групи комунікаційних засобів втілені й у фразеологічних одиницях, на основі яких здійснено аналіз моделей форми вираження.

Відтворюваність як найважливішу диференційну ознаку фразем ще з перших досліджень в обраній сфері визначали В. Виноградов [2], М. Шанський [7] та ін. М. Алефіренко зауважував, що сутність її стосується трьох аспектів: структурної відтворюваності (моделі), лексичної (компонентного складу) та семантичної (фразеологічного значення) [1, 9]. Що ж до стійкості, то така властивість цілком забезпечена постійним мовним контекстом. Лексична стійкість фразеологічних одиниць полягає у збереженні інваріантного лексичного складу, синтаксична — у незмінності фраземної моделі, а функціональна реалізується у загальнонародній ужива-

ності [1, 11]. В. Мокієнко у своїх дослідженнях наполягає на відносній стійкості фразем, що може бути порушена частотною варіантністю їхнього компонентного складу. Ознаку стійкості В. Мокієнко вбачає у збереженні структурно-семантичної моделі вихідного сполучення, однак лексична взаємозамінність компонентів може вплинути на вихідну структурну модель [5, 51]. З іншого боку, фразеологічна семантика певним чином лімітує варіювання фразем. Слід також зважати на те, що співвідношення структурної й семантичної тотожності буде відрізнятися залежно від типу одиниці, тому фразеологічну модель варто розглядати як структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, який схематично відображає відносну стабільність їхньої форми й семантики [5, 53].

Фразеологічні одиниці здебільшого входять у ширші контексти саме у закріпленому традицією вживанні компонентному складі, переважно компактним суцільним масивом, але деякі з них можуть мати проникливу (розірвану) структуру [6, 74]. Отже, частиною аналізу форми вираження одиниць є опис замкненості / незамкненості (можливості доповнення компонентів особовими займенниками, назвами суб'єктів) структури.

Стійкість і відтворюваність одиниць, варіювання компонентного складу, його кількісний показник і межі доволі точно ілюструють їхні моделі. Беручи до уваги усталений погляд про співвідносність синтаксичної структури зі словосполученням чи реченням, бачимо, що одиниці обраної семантики представлені в обох групах: *вести оком, дати чолом* або ж *очі на лоб / лоба лізуть, очі блиснули гнівом*. За кількісним показником компонентного складу визначаємо одиниці: двочленні (*крутити носом, вражати око, стукнутися лобами*), тричленні (*плечем до плеча, бити у вічі, падати в ноги*), чотиричленні (*аж за голову взятися, і вусом не ворухити, холодок перебіг поза шкірою*), п'яти- та багаточленні.

У самій структурі виокремлюємо початковий компонент (вершину або ж вихідний компонент у розгалужених моделях) й обов'язковий компонент розгортання для лінійних структур чи компоненти розщеплення й згортання в одиницях складної будови. Аналіз компонентного складу з граматичного погляду сприяє визначенню поширеності й варіантної продуктивності моделі [4].

Моделі фразеологічних одиниць на позначення засобів невербального спілкування побудовані за принципом послідовного ланцюгового розгортання і двох варіантів віялоподібних схем: згортання і розщеплення. У ланцюгових та віялоподібних моделях варто звертати увагу як на компоненти варіювання, так і на рівні поширеності й деталізованості структури.

У межах обраної фразеосемантичної групи більшість аналізованих фразем мають вихідний компонент-дієслово або ж іменник із підсилювальною часткою чи сурядним єднальним сполучником у препозиції. Переважна більшість фразеологічних одиниць цього модельного ряду — це прості непоширені дієслівні ланцюги. Інфінітивні форми дієслова, подані у словнику за вихідною формою, у переважній більшості випадків мають особову форму у запропонованих прикладах. Іменники можуть бути ускладнені препозитивними компонентами, сама структура ж у різних випадках матиме повторювані іменники або ж факультативні одиниці цього ж граматичного класу.

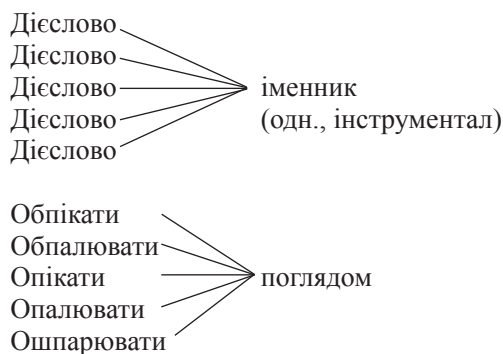
Модель «дієслово → іменник (одн. / мн., акузатив)» (*вражати → око, забити → руки, тримати → руку, гострити → очі*), часом може бути ускладнена прийменником (*вросли → в → землю, вхопитися → за → голову, бити → у → вічі, обвести → за → ніс*): *От забили вони руки, забили той могорич та уклались спочивати* (І. Манжура) [ФСУМ, 298]. *Не міг просто повірити, що отой гони-вітер здатен перехитрити, обвести вимуштруваного гестапівського вовкулаку за ніс* (І. Головченко і О. Мусієнко) [ФСУМ, 310].

Як бачимо, обидві моделі мають незамкнену структуру, допускають втручання у свій ряд контекстуально зумовлених суб'єктів чи об'єктів дії. У межах непоширених ланцюгів продуктивною є також модель «дієслово → іменник (одн., інструментал) / (мн., інструментал)», пор. *крутити → носом, обдаровувати → поглядом, пестити → очима, гнути → коліна*: *Синіми й чистими, як у дитини, очима він ніжно пестив її* (Ю. Бедзик) [ФСУМ, 594]. *Це ж він [Каменярь] навчав тебе коліна не гнуть, Народе мій* (Л. Забашта) [ФСУМ, 175]. Тож, гнучкість лінійної структури фразем знову-таки дозволяє будь-які варіювання й доповнення у межах структурної одиниці-речення.

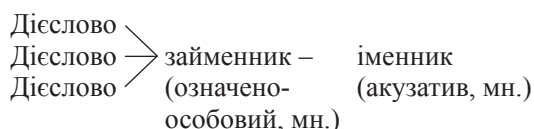
Фразеологічні одиниці з початковим компонентом-іменником мають більш усталену форму, хоча про тотальну замкненість ще не йдеться. До цієї групи належать прості й більш поширені варіанти: «іменник (мн., номінатив) → прийменник → іменник (одн., акузатив) → дієслово (третья особа однини, недокоаний / докоаний вид)»: *очі → на → лоб(а) → лізуть / полізли*: *Бувало, роби хоч перервись, очі на лоба лізуть* (А. Головко) [ФСУМ, 597]. *Андрієві очі лізуть на лоб, а за плечима мурахи. Хома божевільний... Що він говорить?* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, 597]; «іменник (одн., генітив) → прийменник → іменник (акузатив однини) → дієслово (інфінітив)»: *води → в → рот → набрати*; форма «іменник (одн., номінатив) → дієслово (третья особа однини)

Мирний) [ФСУМ, 236]; *Тоді вона* [Антоніна] **мірля** його злими **очима з ніг до голови**. — *Осел! Ви нічого не розумієте...* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, 494].

Модель віялоподібного згортання, що показує замкненість структури фраземного знака, є частотнішою. Крім того, самі компоненти не є такими ж ускладненими, як у попередній групі одиниць, натомість за кількісним показником компоненти згортання значно переважають. Найскладнішу з цього погляду п'ятикомпонентну модель фіксуємо у фразеологізмі *обпікати* (*обпалювати, опікати, опалювати, ошпарювати*) *поглядом*, який можна зафіксувати у структурі сполучення дієслів недокожаного (у моделі подано «дієслово») виду з іменником орудного відмінка однини:

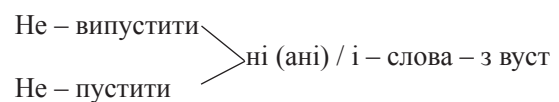
Його обминали з острахом, обпікали недружелюбними поглядами (Ю. Збанацький) [ФСУМ, 573]; *Козаки знов зиркнули на Бжеського, опалюючи його важким від зненависті поглядом* (Ю. Бедзик) [ФСУМ, 573]; — *А ти чия?.. — Угадуй — чия! — крикнула вона на бігу й, обернувшись до Йона, опекала його палким поглядом* (М. Коцюбинський) [ФСУМ, 573]; *Мати ошпарила його поглядом* (Є. Кравченко) [ФСУМ, 573]. Компонент згортання (іменник) може бути ускладнений займенником, прийменником, що стоять у препозиції щодо даного структурного елемента або ж факультативним ускладнювальним компонентом. У моделі подано варіанти дієслів докожаного й недокожаного виду, об'єднанні таким компонентом:

Наприклад: *Брат Остап усі очі видивив, вас виглядаючи. Ніяк дочекались було* (В. Конвісар) [ФСУМ, 87].

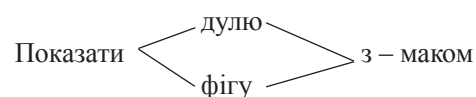
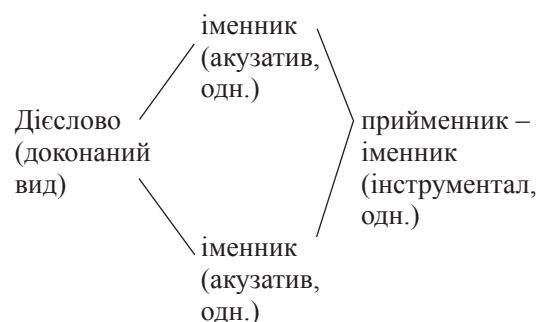
У комбінованих фразеологічних структурах поєднано кілька типів простих моделей. На відміну від попередніх типів розгортання компонентного складу фразеологічних одиниць, на рівні комбінування аналізованих типів можна стверджувати про наявність базової моделі. Очевидно, що всі запропоновані у цій групі фраземи утворені уже на другому етапі формування структури одиниць.

Одним із варіантів комбінованих структур є модель, у якій компонент згортання має лінійне (ланцюгове) розгортання. Заперечна частка в обох компонентах розгортання вживається із дієсловами, що відрізняються лише видовою формою і поєднані з іменником препозитивними часткою чи сполучником, доповненим фінальним сполученням прийменника й іменника у родовому відмінку множини:

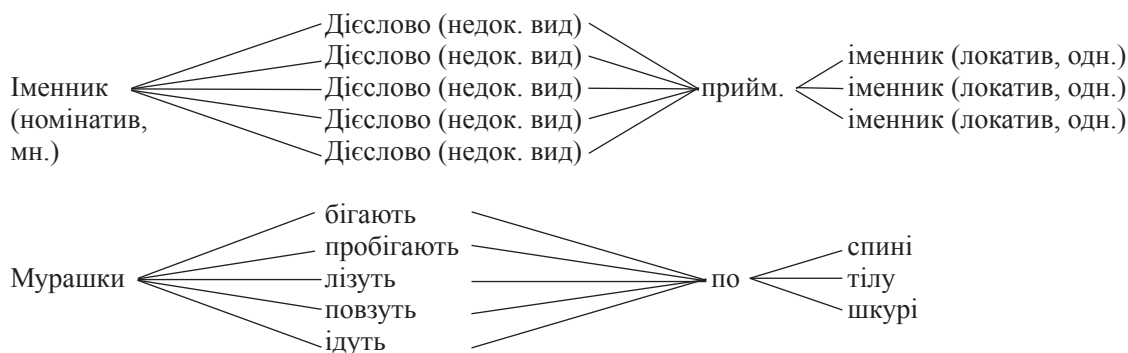

Наприклад: *І знову всі мовчать. Дивна річ — як тільки скаже він слово, відразу западає тиша, ніхто й слова з вуст не пустить*. (М. Чабанівський) [ФСУМ, 100].

Віялоподібне розщеплення, переважно двокрокове, може бути поєднане зі згортанням. Схильність до згортання фразеологічної структури є важливою ознакою одиниць даного рівня, оскільки така система побудови черговий раз засвідчує високий рівень їхньої стійкості:

Найскладніший варіант представлений п'ятикомпонентною моделлю «розщеплення — згортання — розщеплення», де вихідний компонент є іменником, розгортання здійснене у тому числі й різновидовими дієсловами:

Комбіновані фразеологічні моделі не мають великого поширення, натомість вони свідчать про різномірний і поетапний розвиток фразеологічної структури.

Дослідження форми вираження фразем — невід’ємна складова у визначенні диференційних ознак одиниць цього рівня. Найпоширенішими моделями обраної семантичної групи визначено нелінійні схеми згортання й розщеплення, натомість ланцюгові моделі репрезентативніші стосовно синтаксичних співвідношень із словосполученням чи реченням. До того ж, побудова різнотипних моделей та опис їхньої формально-граматичної структури робить показовими твердження про стійкість, відтворюваність одиниць, а також варіантність

їхнього складу. Так, стійкою є модель, стала структура одиниці, постійним є принцип її побудови, що відтворюється мовцем щораз у закріпленій традицією компонентній організації. Самі ж компоненти варіюються не у довільному порядку, а у межах, встановлених моделлю й визначених її граматичними параметрами. Варіанти можуть бути виражені взаємозамінними компонентами-представниками тих самих граматичних класів, факультативними елементами у різних позиціях та ін. Більшість одиниць мають незамкнену структуру й допускають появу нових складників, але й таке втручання визначене рамками граматичної структури й особливістю моделі фразеологічної одиниці.

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. — Харків : Вища школа, 1987. — 125 с.
2. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: избранные труды / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1977. — 312 с.
3. Горелов И. Н. Основы психолингвистики : [уч. пос.] / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. — М.: 1997. — 224 с.
4. Лучик А. А. Прислівникові еквіваленти слова в українській мові / А. А. Лучик. — Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2009. — 166 с.
5. Мокиенко В. М. Славянская фразеология : [учеб. пос. для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.»] / В. М. Мокиенко. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 1989. — 287 с.

6. Скрипник Л. Г. Фразеология української мови / Л. Г. Скрипник. — К. : Наукова думка, 1973. — 278 с.
7. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка : [учеб. пос.] / Н. М. Шанский. — М. : Высшая школа, 1969. — 230 с.

Умовні скорочення

ФСМ — Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / [за ред. : Л. С. Паламарчук, В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.] — К. : Наукова думка, 1993. — 984 с.

Natalia Vuitik

PHRASEOLOGICAL PATTERNS AS THE SIGNS OF STRUCTURAL STEADINESS AND COMPONENT VARIATION OF THE UNITS

The peculiarity of phraseological units' wording from the point of structural steadiness and component variations is analyzed in the article. Different types of patterns are originated on the base of nonverbal means of communication semantic group.

Keywords: phraseological unit, steadiness, reproducibility, variation, pattern, component, structure.

Матеріал надійшов 30.10.2012.